

*Joachimu Werneru (1909.-1994.) povodom
110. obljetnice rođenja i 25. obljetnice smrti*

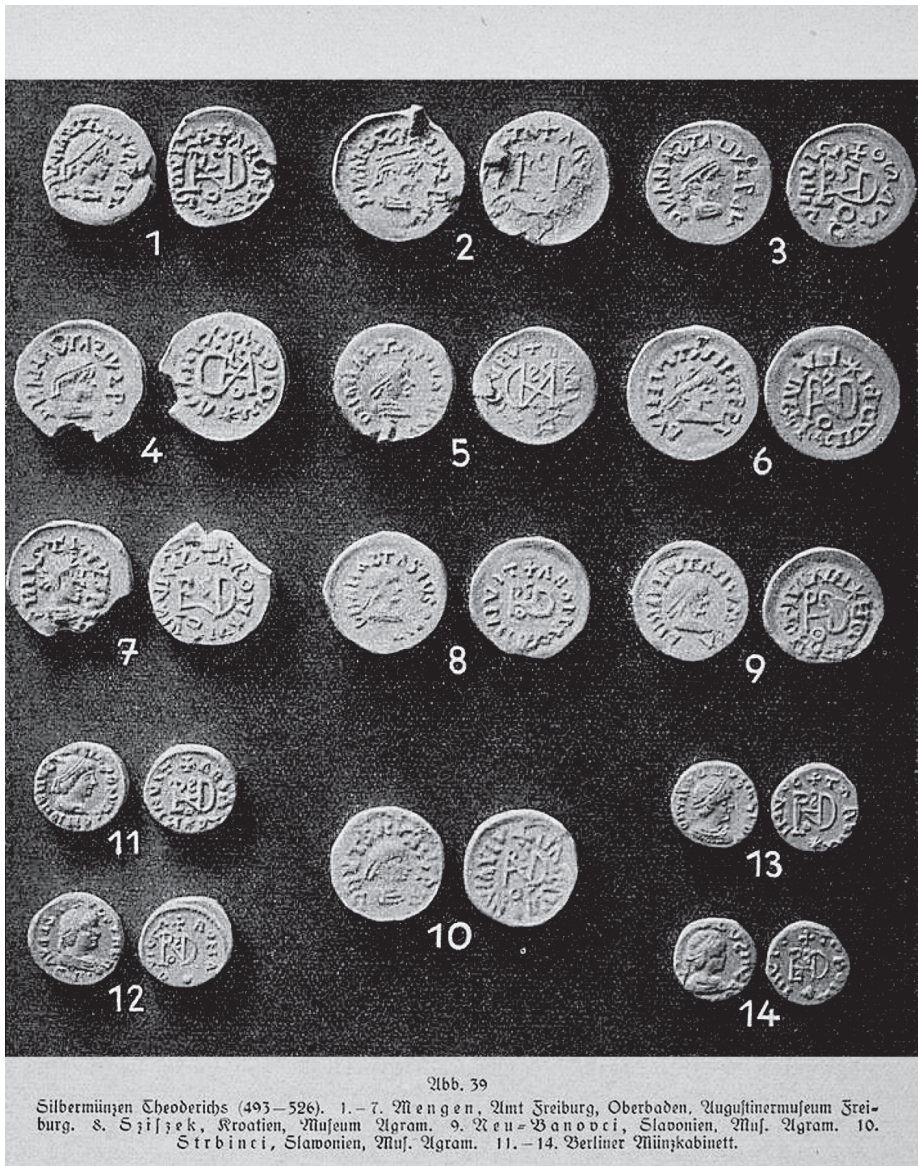
NOVAC “SIRMIJSKE” GRUPE S RANOSREDNJOVJEKOVNOG GROBLJA MENGEN-HOHLN/MERZENGRABEN (GROB 12)

Prije 85 godina objavio je njemački arheolog Joachim Werner, stručnjak svjetskoga glasa za arheologiju vremena velike seobe naroda, jedan od svojih prvih znanstvenih radova. U njemu obrađuje novčarski nalaz otkriven u jednom grobu od pedesetak do tada istraženih grobova merovinskog razdoblja u Mengenu (Kr. Breisgau-Hochschwarzwald) na jugozapadu njemačke savezne države Baden-Württemberg. Ondje je 1933. godine u ranomerovinskom grobu (gr. 12) osim brojnih drugih nalaza zatečeno sedam srebrnjaka, tada rijetko kome poznate provenijencije, ali danas je naprotiv poznato da pripadaju znanoj “sirmijskoj” grupi. Bio je to tada, a i danas je, jedini skupni nalaz novca “sirmijske” grupe istočnogotskog vremena otkriven tijekom sustavnih arheoloških iskopavanja, ali ne na matičnom području kovanja i distribucije tog novca (Pannonia Sirmiensis), nego na znatno udaljenijem franačko-alamanskom području. Pri toj objavi Werner je svoju analizu i usporedbe upotpunio kvalitetnim opisima i fotodokumentacijom, zbog čega mu je numizmatička znanost i danas zahvalna. Sve je to omogućilo da se nastanak i kovanje srebrnjaka otkrivenih u grobu 12 danas može datirati u razdoblje od 512. godine - možda i nešto kasnije kad je kovan najstariji srebrnjak - do zaključno 520. godine, kada je kovan najmlađi novac mengenskog nalaza.

U kasno ljeto 1932. godine počela su u Mengenu na položaju “Hohlen/Merzen-graben” arheološka iskopavanja. S vremenom se pokazalo da je to jedno od najvećih ranosrednjovjekovnih groblja merovinskog razdoblja. Te godine istražena su prva 54 groba od ukupno 749 (+ “Grab B”), odnosno 750 grobova koliko će ih biti istraženo tijekom više arheoloških iskopavanja koja su na ovom nalazištu provedena od 1932. do 1934. godine, a zatim ponovno 1936. godine. Dodatna iskopavanja obavljena su u još dva navrata, 1973. i 1974. godine, kada je istraženo još 186 grobova. Tako je ondje evidentirano ukupno 935 (+ “Grab B”), odnosno 936 grobova, nastalih od kasnog 5. do odmaklog 8. stoljeća.¹ Među grobovima istraženima tijekom prve istraživačke kampanje osobitu pažnju privukao je ženski grob 12, ne samo zbog svoje raznovrsne grobne opreme, nego i zbog svojih databilnih numizmatičkih nalaza - sedam probušenih i u privjeske prenamjenjenih srebrnjaka koji su zajedno s brojnim i raznovrsnim perlama zatečeni među natkoljenicama pokojnice kao dio središnjeg pojasnog ovjesa.² Srebrnjake

¹ Walter 2008, 13, 16.

² Werner 1933, 89. Dvije godine kasnije objavljeni su i neki drugi predmeti iz toga groba koje je Werner tom prilikom svrstao u svoju III. grupu, datiranu u vrijeme oko 550.-600. godine (1935, 38-39, 145). Istini za volju, vrijeme nastanka dviju velikih fibula s jednako proširenom nogom (tip Mengen) stavio je u vrijeme prije sredine 6. st. (o.c., Taf. 4B). O pojasnom ovjesu iz Mengena u smislu pojasnog lanaca s privjescima-amuletima, kakvi su iz Podunavaja u zapadnogermanska područja pristigli tijekom druge polovice 5. stoljeća, v. Martin 1994, 358, 362. Opširniji opis s brojnim detaljima donosi Walter 2009, 120-125 (privjesci) 138-139 (novac). Autorica također donosi i rekonstrukciju jednog njegovog dijela, nažalost bez naznake gdje bi se na njemu imali nalaziti ovješeni srebrnjaci “sirmijske” grupe (o.c., Taf. 293).



Tab. 1.

1.-7. Mengen-Hohlen/Merzengraben, gr. 12., srebrnjaci "sirmijske" grupe istočnogotskog vremena: 1.-6. primjerci kovani u ime Anastazija; 7. primjerak kovan u ime Justina I.; 8.-10. Arheološki muzej u Zagrebu, srebrnjaci "sirmijske" grupe istočnogotskog vremena: 8. Sisak/Siscia, primjerak kovan u ime Anastazija; 9. Novi Banovci/Burgenae, primjerak kovan u ime Anastazija; 10. Budrovci-Štrbinci/Certissa, primjerak kovan u ime Justina I (imitativno kovanje); 11.-14. Staatliche Museen zu Berlin, istočnogotski srebrnjaci sjevernoitalskih kovnica. (prema Werner, 1939., 90. Abb. 39)

je promptno analizirao te numizmatičku i arheološku javnost o tome već 1933. godine iscrpno izvijestio Joachim Werner,³ tada tek jedan od arheologa-sudionika spomenutih arheoloških istraživanja. On je samo godinu dana prije toga kao dvadesettrogodišnjak pod mentorstvom Gere von Merharta u Marburgu obranio doktorsku disertaciju "*Die münzdatierten merowingischen Grabfunde in Süd- und Westdeutschland*", tiskanu 1935. godine pod naslovom "*Münzdatierte austrasische Grabfunde*".⁴ Rad na arheološkoj građi povezanom s numizmatikom i iskustvo koje je na taj način stekao vjerojatno su najzaslužniji za brzu i znanstveno utemeljenu reakciju mladog Wenera. Bilo je to vrlo važno jer je numizmatički materijal otkriven u grobu 12 u to vrijeme bio numizmatička novina pa je zbog toga, a i zbog evidentne rijetkosti prikupljenog novca, bio poznat uistinu malom broju specijalista.

Uvodno Werner nije propustio istaknuti da su do nalaza iz Mengena na franačkim i alamanskim grobljima sjeverno od Alpa registrirana 33 novca istočnogotskih vladara (Teodorik, Atalarik, Vitigis, Totila i Teja) i da su svi ti novci regularno i pouzdano istočnogotsko kovanje.⁵ Opažanje je bilo zanimljivo i zato što su na franačko-alamanskom području srebrnjaci iz mengenskog nalaza bili tada, a i danas jesu numizmatička senzacija. U analizi mengenskog nalaza krenuo je ipak od općeg prema pojedinačnom te je prvo konstatirao da svih sedam mengenskih kovanica na reversu nosi monogram istočnogotskoga kralja Teodorika i da se na aversu šest primjeraka nalazi ime bizantskog cara Anastazija (493.-518.), a na samo jednome ime cara Justina I. (618.-527.).⁶ Zapazio je da su svi primjerci težinski bliski istočnogotskim četvrtsilikvama karakterističnim zbog reverse legende INVICTA ROMA, ali odmah je upozorio na to da su debljina kovne pločice (etalona) i njezin promjer različiti od regularnih istočnogotskih serija kovanih u glavnim italskim kovnicama. Odstupanje od istočnogotskih normativa zapazio je i u izradbi aversnog prikaza, što je pripisao barbarizaciji za koju je usporedbe pronašao među trima srebrnjacima pohranjenima u Arheološkom muzeju u Zagrebu (Sisak, N. Banovci i Štrbinci). Ti su srebrnjaci publicirani samo sedam godina prije toga i pripisani su kovnici novca aktivnoj u Sirmiju (*Sirmium*), glavnom gradu provincije Sirmijske Panonije (*Pannonia Sirmiensis*) i vremenu istočnogotske uprave od 504. do 536. godine.⁷ S tezom o pripadnosti toga novca sirmijskoj kovnici, unatoč odobravanju na koju je takva atribucija u međuvremenu naišla (A. Alföldi, F. F. Kraus), čini se da nije bio osobito zadovoljan. Prihvatio ju je zapravo samo djelomično (za dva novca) jer je zbog velike sličnosti pretpostavio da su jedan od zagrebačkih primjeraka (Novi Banovci) i jedan od primjeraka iz Mengena (**6A**) rad istoga kovničara koji nije djelovao

³ Werner 1933, 674-9, 723-5, Taf. 399.

⁴ Fehr 2001, 331.

⁵ Werner 1933, 90-91. Za kasnije korekcije i dopune tih podataka, Werner 1935, 79 (Beilage 7); Werner 1962, 335-337 (Verzeichnis 4); Fischer 2002, 309-310 (Liste II: Nr. 22-62); Brendle 2014, 1105-1107.

⁶ Nije točan podatak o postojanju "fünf Prägungen des Anastasius (491-518), zwei Justinus I (518-526)", kako to u opisu inventara gr. 12 pod brojem 20.1. navodi Walter 2008, 247, najvjerojatnije slijedeći ono što je prethodno ustvrdio Garscha 1970, 217. Može se pretpostaviti da je oba autora na tu tvrdnju navela nečitljiva aversna legenda novca **6A** (Garscha 1970, Taf. 17:7f; Walter 2008, Taf. 6:20.1/6 = Werner 1933, 90 Abb. 39:6), koji pripada imitativnom kovanju nastalom po uzoru na slična regularna izdanja "sirmijske" grupe s čitljivim imenom cara Anastazija.

⁷ Stefan 1925, 2-12, Taf. 298:1-3.



Sl. 1. - 1. Werner 1939, 90 Abb. 39:1. - 2. Savoca 8/2016, br. 629.

u Sirmijskoj Panoniji, nego u nekom drugom dijelu Teodorikova kraljevstva. Za sve tim srebrnjacima slične istočnogotske srebrnjake vjerovao je da su mogli biti povremeno kovani prema sličnom monetarnom obrascu bilo gdje u južnoj Francuskoj, sjevernoj Italiji ili na Balkanu. Za novce iz Mengena u konačnici je ipak zaključio, ostavši pri tome pomalo neodređen, tek to da potječu iz sjevernih provincija Teodorikova kraljevstva (*“aus den nördlichen Provinzen des Reiches Theoderichs stammen”*).⁸

Problemi kovanja i kovničke atribucije koji su zanimali Joachima Wenera prije osamdeset i pet godina podjednako su aktualni i danas, bez obzira na to što je tridesetih godina prošloga stoljeća za numizmatičku analizu bilo dostupno tek deset novaca, svi s podacima o mjestu nalaza. Danas je poznato više od pet stotina primjeraka, ali primjerci s podacima o provenijenciji ne obuhvaćaju ni 10% poznatih primjeraka.⁹ Stoga je potrebno naglasiti da je nalaz iz Mengene otkriven 1932. godine bio, i do danas ostao, jedini skupni nalaz novca “sirmijske” grupe istočnogotskog vremena, otkriven tijekom sustavnih arheoloških iskopavanja, i to ne na matičnom području kovanja i distribucije toga novca, nego na znatno udaljenijem franačko-alamanskom području današnje jugozapadne Njemačke. To je zatvoren nalaz, najvjerojatnije prikupljen u cijelosti, pa je njegov sastav sadržajno neupitan i numizmatički vjerodostojan. U tom smislu tekstualni

⁸ Werner 1933, 95.

⁹ Demo 2017, 88, 104.



Sl. 2. - 1. Werner 1939, 90 Abb. 39:2. - 2. Jacquier 43/2017, br. 497.

sadržaji, njihove komponente i oblici kojima su prikazani na novcima iz mengenskog nalaza od izvorne su vrijednosti i važnosti pa njihova smislenost i čitljivost te izmjene ili odstupanja zahtijevaju da ih se istaknu, interpretiraju i eventualno protumače. Na četvrtsilikvama iz Mengena čitljivost legendi aversa i reversa može se prikazati trima kombinacijama: a) *avers i revers čitljivi* (3 kom.), **1-2A**; **7Ju I**; b) *avers čitljiv, revers nečitljiv* (3 kom.), **3-5A,-i**; c) *avers i revers nečitljivi* (1 kom.), **6A,i/i** — napomene: brojevi **1-7** prema Werner 1933, Abb. 39; **A** - Anastazije; **Ju I** - Justin I; **i** - nečitljiv).

1A - Na aversu ovog probušenog, bušenjem oštećenog pa stoga težinski ponešto olakšanog novca (0,72 g) nalazi se čitljiva legenda s obrnuto graviranim slovima **И** i **З**, koja u uobičajenoj *in continuo* formi glasi **ДИЛИΛΖΤΛΖΙΥΖΡΛΥ** (Sl. 1:1).¹⁰ Aversnu legendu s kratkim završetkom **ΡΛΥ** poput ove nosi čak pet (71,43%) od sedam primjeraka "sirmijske" grupe četvrtsilikvi iz gr. 12 u Mengenu, od kojih je šest primjeraka (85,71 %) kovano u ime cara Anastazija (**1-6A**), a jedan primjerak (14,29 %) u ime cara Justina I (**7A**). Reversna legenda **VIIVITA** **✝** **ΛΡΟΜΛИ** ***** (8 krakova), unatoč ispuštanju slova **C**, pripada čitljivim legendama, a njezinu reversnu oznaku **И** ***** **V** — reversnom oznakom nazivam slova odijeljena zvijezdom na početku (jedno ili dva) i na kraju (jedno) čitljive reversne legende *Invicta Roma* — osim novca **1A** nosi još

¹⁰ Werner 1933, 90 Abb. 39:1 = Garscha 1970, Taf. 17:7d. Autor je prikazao jedino averse mengenskih istočnogotskih srebrnjaka "sirmijske" grupe, dodavši im i revers kasnorimskog posrebnog brončanog novca Constansa I., nađen također u grobu 12 (o.c., 217, Taf. 17:7h).



Sl. 3. - 1. Werner 1939, 90 Abb. 39:3. - 2. G&M 108/2001, br. 2179.

samo mengenski srebrnjak **2A**. Upotreba reversnog kalupa novca **1A** u kombinaciji sa srodnim ali ipak drukčijim aversnim kalupom potvrđeno je zasad samo na još jednom srebrnjaku "sirmijske" grupe (Sl. 1:2).¹¹

2A - Za razliku od prethodnog novca, taj je novac slabijeg kova, oštećeniji je, probušen i s krugolikom karikom za ovjes, zbog čega je najteži primjerak ovog mengenskog nalaza (1,12 g). Unatoč svemu, portretni je prikaz dobro vidljiv, a s njim i čitljiva aversna legenda ΔΙΑΝΑΖΤΑΖΙΥΖΡΑΥ s prvim obrnutim Η i s trima obrnutim Ζ (Sl. 2:1).¹² Slab otkov i istrošenost pločice izrazitiji su na reversu novca koji je Werneru 1933. godine bio nejasan,¹³ ali ga danas zahvaljujući brojnim primjercima istoga kalupa

¹¹ Savoca 8/2016, br. 629.

¹² Werner 1933, 90 Abb. 39:2 = Garscha 1970, Taf. 17:7b.

¹³ Werner 1933, 95 reversnu je legendu pročitao kao [.] INVICTA + AR [...] *.



Sl. 4. - 1. Werner 1939, 90 Abb. 39:4. - 2. Gennari 2017, 122 br. 47. - 3. G&M 225/2014, br. 2821.

s lakoćom prepoznajemo kao čitljivu reversnu legendu $\text{VIIIVICTA} \text{✝} \text{ΛROMΛI} \text{✱}$ (7 krakova) s reversnom oznakom $\text{II} \text{✱} \text{V}$. (Sl. 2:2).¹⁴

3A,-/i - Novac karakterizira okrugla, pravilno oblikovana kovna pločica (etalon) s kvalitetno otkovanim aversom i reversom, teška 0,82 grama, unatoč oštećenju nastalom bušenjem okrugle rupe za ovjes (Sl. 3:1).¹⁵ Njegova čitljiva aversna legenda s prvim obrnutim II i s trima obrnutim Z identična je legendi DIIANΛZTΛZVZPΛV i portretnom prikazu na novcima **2A** i **4A** te je jasno da su sva tri novca kovana istim kalupom aversa. U vrijeme kad je novac **3A** prvi put objavljen bio je to prvi poznati primjerak

¹⁴ Jacquier 43/2017, br. 497.

¹⁵ Werner 1933, 90 Abb. 39:3 = Garscha 1970, Taf. 17:7a, koji uz novac donosi i pripadajuću, dobro očuvanu krugoliku kariku ovjesa.



Sl. 5. - 1. Werner 1939, 90 Abb. 39:5. - 2. NAC 75/2013, br. 427.

"sirmijske" grupe prepoznatljive po ležećim slovima S na završetku reversne legende IJVINICA ✚ OΩΛΩ ✚ (6 krakova), nečitljive ponajviše u tom njezinom drugom dijelu. Nakon primjeraka iz Mengena ta aversno-reversna kombinacija ponovno je potvrđena tek 2001. godine na aukciji jedne poznate aukcijske firme u Münchenu (Sl. 3:2),¹⁶ a nakon toga na raznim aukcijama ponuđeno je još desetak primjeraka istog kalupa slične ili bolje očuvanosti. Korištenje OΩΛΩ reversa potvrđeno je za još jedan aversni kalup koji prati ista aversna legenda ΔΙΑΝΑΖΤΑΖΙΒΡΑΥ, ali i drukčiji, nešto krupniji portretni prikaz, stilistički poprilično sličan onom prikazu na kalupu aversa kojim je kovan mengenski srebrnjak. (Sl. 3:3).¹⁷

4A,-i - Novac je okrhnut i probušen zbog čega mu je težina samo 0,65 g. Unatoč oštećenju aversna legenda ΔΙΑΝΑΖΤΑΖΙΒΡΑΥ čitljiva je i jasno pokazuje da je novac kovan istim kalupom aversa kao i prethodna dva novca (2A i 3A). Reversna legenda, naprotiv, gravirana je retrogradno s pojedinim slovima okrenutima prema unutra (npr. Λ i T) i u svom prvom dijelu uglavnom je razumljiva VI[n]ΔICTA (Sl. 4:1).¹⁸ U drugom dijelu legenda je nečitljiva te bi pročitana na uobičajen način glasila ΛΙΛΙΒΛ ✚, a u obliku retrogradnom prema van ΒΛΙΒΙΒ ✚ (8 krakova). Teodorikov monogram u zrcalnoj slici na reversima novca "sirmijske" grupe nije čest - u Mengenu zastupljen je i na novcu 5A - a u kombinaciji s opisanom reversnom legendom poznat je na još barem

¹⁶ G&M 108/2001, br. 2179.

¹⁷ Künker 257/2014, no. 9214.

¹⁸ Werner 1933, 90 Abb. 39:4 = Garscha 1970, Taf. 17:7c.



Sl. 6. - 1. Werner 1939, 90 Abb. 39:6. - 2. NAC 93/2016, br. 1232.

jednom primjerku novca istoga kalupa (Sl. 4:2).¹⁹ S ovima, prvenstveno zbog slično koncipirane reversne legende i monograma u zrcalnoj slici, povezan je još jedan kalup "sirmijske" grupe (Sl. 4:3)²⁰ prema kojem su, čini se, oblikovane i pojedine imitativne serije "sirmijske" grupe.²¹

5A,-/i - Čitljiva i kvalitetno gravirana aversna legenda DNANΛZTASIVSPPAV s dugim PPAV završetkom karakterističnim za ranije razdoblje kovanja novca "sirmijske" grupe u potpunosti je suprotnosti s nečitljivom, slabo vidljivom te bušenjem oštećenom reversnom legendom [...]VPV ✚ TZVHVΛM ✱ (8 krakova), koja okružuje Teodorikov monogram graviran u zrcalnoj slici (tež. 0,87 g).²² Opisana kombinacija aversa i reversa u danas već vrlo brojnom fundusu kalupa "sirmijske" grupe zasad je poznata jedino na ovom novcu (Sl. 5:1).²³ Ipak sličan portretni prikaz i nečitljiva aversna legenda te vrlo slična nečitljiva reversna legenda s Teodorikovim monogramom u zrcalnoj slici, raspoznaju se i na jednom novcu ponuđenom na aukciji u Zürichu 2013. godine. (Sl. 5:2).²⁴

6A,i/i - Novac pripada skupini nečitljivog aversa i nečitljivog reversa, koja se prvim primjerkom jedne svoje inačice predstavila baš u Mengenu (probušen; 0,70 g).²⁵

¹⁹ Gennari 2017, 122 no. 47.

²⁰ G&M 225/2014, no. 2821.

²¹ Npr. NAC 78/2014, no. 1290 = RomNum 29e/2016, no. 666 = Gennari 2017, 169 br. 145b.

²² Slova VHVΛ u ligaturi.

²³ Werner 1933, 90 Abb. 39:5 = Garscha 1970, Taf. 17:7e.

²⁴ NAC 75/2013, no. 427.

²⁵ Werner 1933, 90 Abb. 39:6 = Garscha 1970, Taf. 17:7f.



Sl. 7. 1. - Werner 1939, 90 Abb. 39:7. - 2. G&M 216/2013, br. 3567. - 3. Gennari 2017, 136, br. 139.

Aversna legenda bVIMVZTAVIISPPA gravirana djelomično prema van (prvih 6 slova) sugerira kovanje u ime cara Anastazija. Križ i šesterokraka zvijezda na reversu gravirani su s odklonom 7h-1h i dijelom su njegove nečitljive reversne legende $\text{† TIVIAVN * I\text{D}\text{O}\text{V}\text{I}\text{A}}$ (Sl. 6:1).²⁶ Nakon primjerka iz Mengena na novac istoga kalupa čekalo se sve do pred kraj 1996. godine, kada se u New Yorku na zajedničkoj aukciji američkog CNG-a i švicarskog NAC-a identičan primjerak pojavio i bio prodan,²⁷ a taj isti novac

²⁶ Slova AV u ligaturi.

²⁷ CNG 40/1996, no. 1843.

ponovno je bio ponuđen i prodan u Zürichu dvadeset godina kasnije (Sl. 6:2).²⁸ Za mengerski primjerak Werner je, potaknut izgledom poprsja na aversu, sugerirao sličnost s novcem iz Novih Banovaca (AMZ D1086),²⁹ pretpostavivši da su oba novca djelo istog rezača kalupa.³⁰ Da li se radi samo o radu istog rezača ili o nečem kompleksnijem ne može se još uvijek sa sigurnošću tvrditi, ali uz već nabrojene osobitosti potrebno je upozoriti na PPA završetak aversne legende kao jednu od uočljivih poveznica s drugim inačicama novca "sirmijske" grupe.

7Ju I - Kad je 1933. godine taj novac objavljen, zanemarimo li enigmatični primjerak "sirmijskih obilježja", koji je gotovo prije dva stoljeća predstavio L. Muratori kao proizvod kovnice u Rimu,³¹ bio je to prvi u numizmatičkoj literaturi kvalitetno dokumentiran čitljivi primjerak "sirmijske" grupe kovan u ime cara Justina I (Sl. 7:1).³² Za taj probušeni i djelomično okrhnut mengerski srebrnjak (0,58 g) njegova aversna legenda DIIIVSTINVSPAV, u kombinaciji s reversnom legendom VIIIVICTA † ΛΡΟΜΛΙΙ * (6 krakova) i njezinom III * V reversnom oznakom, važna je jer sugerira rano vrijeme kovanja tog novca, najvjerojatnije ne kasnije od 520. godine.³³ Na to upućuje i njegov reversni kalup prethodno korišten u kombinaciji s još dva aversna kalupa s imenom Justina I. (Sl. 7:2-3).³⁴ Werner se začudo tim novcem nije posebno bavio pa ni s usporedbom s jedinim u to vrijeme poznatim primjerkom "sirmijske" grupe iz Arheološkog muzeja u Zagrebu (Budrovci-Štrbinci) kovanim u ime Justina I., čiju je sliku kao usporedbu donio³⁵, a koji, za razliku od mengerskog novca pripada jednoj od mnogih inačica imitativnog novca "sirmijske" grupe karakterističnih zbog nečitljive aversne i reversne legende.³⁶

Primarni kontekst novčarskog nalaza iz groba 12, koji uključuje podrijetlo i kovanje, te ikonografiju, metrologiju i slične numizmatički interesantne monetarne sadržaje, vezuje se uz Sirmij (*Sirmium*), provincijsko središte Sirmijske Panonije (*Pannonia*

²⁸ *NAC* 93/2016, no. 1232.

²⁹ *Werner* 1933, 90 Abb. 39:9. Za ostale objave tog novca (sa slikom), v. *Stefan* 1925, 5-6, Taf. 298:2 = *Kraus* 1928, Nr. 64 = *Werner* 1933, 90 Abb. 39:9, 96 Nr. 9 = *Hahn* 1973 (*MIB I*), Nr. 46 = *Demo* 1981, br. 23/1086 = *Demo* 1994, no. 80/1086 = *Mirnik, Šemrov* 1998, br. 816/D1086 = *Gennari* 2017, 119 Nr. 39.

³⁰ *Werner* 1933, 95.

³¹ *Muratori* 1739, 547, 553-554. Za stariju literaturu o tom novcu v. *Demo* 2017, 98 n. 3, 99 Fig. 2:1.

³² *Werner* 1933, 90 Abb. 39:7 = *Garscha* 1979, Taf. 17:7g.

³³ Za posljednje sirmijsko kovanje u ime cara Anastazija († 9.7.518.) i prvo kovanje u ime cara Justina I. u neko vrijeme nakon 9. srpnja 518. godine, v. *Demo* 2017, 83-84 Sl. 3:1-2, 99-100 Fig. 3:1-2.

³⁴ *G&M* 216/2013, no. 3567; *Gennari* 2017, 136 no. 139.

³⁵ *Werner* 1933, 90 Abb. 39:10. Za ostale objave tog novca (sa slikom), v. *Stefan* 1925, 12 Nr. 4, Taf. 298:3 = *Kraus* 1928, Nr. 75 = *Werner* 1933, 90 Abb. 39:10, 96 Nr. 10 = *Hahn* 1973 (*MIB I*), Nr. 50 = *Demo* 1981, br. 29 = *Demo* 1994, Nr. 124/1088 = *Mirnik, Šemrov* 1998, br. 832/1088.

³⁶ Osim novca s nalazišta Budrovci-Štrbinci ista inačica predstavljena je zasad s barem još dva primjeka istoga kalupa: *Demo* 1994, 90 No. 125, 116 Tab. 9:125, (Golubinci-Selište, Srbija); *Gennari* 2017, 168 No. 144 (navodno s aukcije *CNG*). Zbog PAV završetka aversne legende ti srebrnjaci, iako predstavnici imitativne serije "sirmijske" grupe kovane u vrijeme Justina I. (518.-526.), ne pripadaju vremenu prije 520. godine, kad je na regularnim kovanicama sirmijske kovnice dugi aversni završetak PPAV već bio zamijenjen kraćim (PAV).

Sirmiensis), koju su 504./5. godine Gepidima preoteli Teodorikovi Istočni Goti te ondje odmah ili koju godinu kasnije započeli kovati vlastiti novac. Od samog početka kovanja, najvjerojatnije ne bez razloga, novac istočnogotske sirmijske kovanice razlikovao se od novca kovanog u istočnogotskim kovnicama u Italiji. Struka je isprva smatrala da je u Sirmiju kovan najprije novac Istočnih Gota (504./5.-526. godine), a kasnije i novac Gepida (oko 546.-568. godine).³⁷ Zatim je sav taj novac bio pripisan isključivo kovanju Gepida (poslije 536.-568. godine).³⁸ Odnedavno su Gepidi iz toga kovanja posve isključeni, a kovanje tog novca pripisano je jedino Istočnim Gotima (508./510.-527./528. godine).³⁹ Divergentnost tih atribucija i kronoloških određenja proizašla je iz danas još uvijek nedovoljno jasne organizacije i regulative kovanja sirmijske kovnice pa je zbog toga granica između regularnoga i iregularnoga nerijetko jedva prepoznatljiva, pa je time obuhvaćeno raznovrsno i poprilično brojno onovremeno imitativno kovanje. Stoga se s vremenom pokazala potreba za nekim sveobuhvatnijim i stoga praktičnijim nazivom, a naziv "sirmijska" grupa upravo je takav da ga se zasad, naravno ne i zauvijek, može smatrati najprikladnijim. Unatoč spomenutim nejasnoćama povezanim s organizacijom i regulativom kovanja mengenski nalaz sadržava niz numizmatički upotrebljivih monetarnih sadržaja čije su tipološke osobitosti korisne za određivanje databilnosti skupnog nalaza, ali i databilnosti pojedinih njegovih sastavnica:

- tri od sedam novaca "sirmijske" grupe (42,86%) proizvod su istog aversnog kalupa i triju različitih reversnih kalupa (**2A-4A**), od kojih dvama reversne legende pripadaju kategoriji nečitljivih (**3A-4A**), a na jednom od njih Teodorikov monogram graviran je u zrcalnoj slici (**4A**);

- samo jedan novac (20 %) koristi dugi PPAV završetak aversne legende karakterističan za ranije razdoblje kovanja "sirmijske" grupe s imenom cara Anastazija (**5A**), a čak četiri novca (80 %) koriste kratak PAV završetak aversne legende s imenom cara Anastazija karakterističan za kasnije razdoblje kovanja "sirmijske" grupe (**1A-4A**);

- samo jedan od sedam novaca (14,29 %) pripada imitativnoj skupini novca karakterističnoj zbog nečitljivosti aversne i reversne legende čiji ga aversni završetak PPA (**6A**) svrstava među kovanice kasnijem vremenu ranijeg razdoblja kovanja "sirmijske" grupe;

- nakon početnog i kratkotrajnog PPAV aversnoga završetka, kratki aversni završetak PAV (**7Ju I**), prevladava na svim kasnijim izdanjima "sirmijske" grupe kovanima u ime cara Justina I.

Zbog tih striktno monetarnih sadržaja potrebno je naglasiti da novac "sirmijske" grupe iz Mengena ima obilježje kompaktne monetarne grupe kovane većim dijelom u ime cara Anastazija, a manjim dijelom u ime cara Justina I. u razdoblju od 512. godine ili nešto kasnije (!) do zaključno 520. godine.⁴⁰ Stoga se njegov sastav, jer nema ničega

³⁷ Za pregled važnijih mišljenja o mogućoj atribuciji i vremenu kovanja novca "sirmijske" grupe, v. *Demo* 2018 (u tisku).

³⁸ *Metlich* 2004, 43-44.

³⁹ *Gennari* 2107, 94.

⁴⁰ Nije jasno zašto je nedavno opetovana (i zacijelo prihvaćena) tvrdnja koja je dataciju groba 12 (*t.p.q.* 518. godina), vjerojatno oslanjana na neko neshvatljivo numizmatičko tumačenje novca zatečenog u grobu, "pogurala" u znatno ranije razdoblje te kao novi *t.p.q.* označila vrijeme nakon 492. godine, v. *Friedrich* 2016, 145.

sličnog, može smatrati svojevrsnom preslikom regularnih i iregularnih obilježja, mogućih brojčanih odnosa i stanja zastupljenosti pojedinih inačica novca "sirmijske grupe" te njihova optjecaja u Sirmijskoj Panoniji tijekom druge polovice drugoga desetljeća i na samom početku trećega desetljeća 6. stoljeća. To je još zanimljivije jer će već 523. godine - kako je uostalom već ranije pretpostavljeno⁴¹ - ili samo godinu dana kasnije biti prekinuto kovanje regularnog novca "sirmijske" grupe kao moguća posljedica gepidske "nepouzdanosti" u razdoblju zategnutih odnosa kralja Teodorika i cara Justina I., a takvi su odnosi čak prijetili da prerastu u otvoreni istočnogotsko-bizantski vojni sukob.⁴²

Za eventualni transfer, koji nije ni morao biti primarno usredotočen na razmjenu ili trgovinu, postoje naznake i na njih je također već upozoravano.⁴³ Kao mogući protagonisti toga transfera mogli su biti gepidski vojnici koji su 523. ili 523./524. godine u velikom broju (*multitudinem Gepidarum*) upućeni u Galiju (*ad Gallias custodidae causa*), a za njihov neometani prolazak kroz Veneciju i Liguriju na putu do njihovih konačnih odredišta (*ad Gallias destinatis*) založio se i sam istočnogotski kralj.⁴⁴ Da li je to bio jedini događaj te vrste ili su mu prethodili ili ga pak slijedili slični pothvati, manjih razmjera, manje uspješni ili manje važni, danas se može tek nagađati. Moglo je dakako biti i drukčije te bi za transfer mogao biti "zaslužan" neki alamanski povratnik (povratnica) koji se nakon boravka ili službe u Sirmijskoj Panoniji morao vratiti ili pak odlučio vratiti u svoj zavičaj i sa sobom ponijeti iz potrebe ili za sjećanje nekoliko "neobičnih stvari". Da li su te "neobične stvari" još uvijek bile u funkciji novca ili je na njima već nešto rađeno u njihovoj prenamijeni u neku vrstu ukrasnih privjesaka, pitanje je na koje možda nikad također neće biti odgovora.

U svemu ovom ne treba zanemariti ni činjenicu da je novac u stanju uvijek i svagdje upozoriti na svoje podrijetlo te manje ili više jasno prokazati monetarni autoritet odgovoran za svoj nastanak i kovanje. Zbog toga, čak i onda kad je zatečen daleko od mjesta svojeg nastanka, novac govori o pripadnosti koju zbog svoje društvene i simboličke funkcije prenosi i na svog vlasnika (korisnika), potvrđujući da je oboje ako ne istog onda barem na neki način sličnoga podrijetla. To obilježje također je prisutno i onda kad je novac u stanju ostvariti svoju monetarnu ulogu, kao i onda kad je prenamjenom preobražen u nakit, amulet ili pak u oboje istovremeno. Ovo potonje odraz je želje i potrebe njegova vlasnika za prisvajanjem svojstava i vrijednosti utjelovljenih u novcu-privjescima ne bi li se njima u nekom trenutku i sam okoristio.⁴⁵

Zaključno bi se u vezi s nalazom iz Mengena vrijedilo također prisjetiti i jedne važne Wernerove misli i njegova čvrstog uvjerenja da su numizmatički nalazi iz vremena

⁴¹ Demo 1981, 459-460, 472.

⁴² Vasiliev 1950, 333-337.

⁴³ Demo 1981, 460, 472; Demo 1994, 148 n. 83; Demo 2018 (u tisku).

⁴⁴ Cassiod. Var., V, 10 & 11. Gdje je ta velika skupina Gepida razmještena, da li isključivo na granici s Galijom (prema Burgundima ?) ili su u manjim skupinama raspoređeni (prema potrebi) negdje drugdje, pitanje je o kojem se može samo nagađati. - O nekim zanimljivim detaljima u tim dvama pismima pisao je Goffart 1989, 178-179. For a dating that is more focused on 523 or 523/524, and related commentary, Gračanin 2016, 217, 220-221, 264 (s literaturom). Za pretpostavku o funkcioniranju trolinijskog obrambenog sustava zaštite istočnogotskih alpskih granica, vidi Wolfram 1980, 391-393 = 1988, 316-318.

⁴⁵ Kemmers-Myrberg 2011, 100.

vladavine kralja Tedorika otkriveni sjeverno od Alpa svjedočanstvo prometovanja i trgovine s istočnogotskim kraljevstvom u Italiji (*"archäologischen Niederschlag von Handels- und Verkehrs-verbindungen zum Ostgotenreiche"*).⁴⁶ Mengenski nalaz uklapa se na specifičan način u tu tvrdnju. Ipak ovdje bi te Wernerove misli trebalo ponešto korigirati i njegovom tvrdnjom dodatno obuhvatiti nalaze srebrnog i znatno rjeđeg brončanog istočnogotskog novca kovanog za vladavine kralja Atalarika (526.-534.), a barem nekim dijelom uključiti i onaj novac kovan za kratkotrajne vladavine kralja Teodahada (534.-536.). Tek bi novac kraljeva Vitigisa (536.-540.), Baduile/Totile (541.-552.) i Teje (552.-553.) za njihove vladavine zacijelo već prorijeđen novac prethodna tri istočnogotska vladara bilo moguće pripisati vremenu i okolnostima znatnijih iako povremenih franačkih vojnih upada u Italiju 539., 540.-541. i 553.-554. godine.

Bibliografija

- Brendle, Tobisa*, 2014. Das merowingerzeitliche Gräberfeld von Neudingen (Stadt Donaueschingen, Schwarzwald-Baar-Kreis), Band I: Text, Band II - Katalog und Listen, Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der Ludwig-Maximilians-Universität, München, 2014.
- Cassiod. Var.*, V, 11. Cassiodorus, *Variae* (ed. Th. Mommsen), Monumenta Germaniae Historica (Auctores Antiquissimi) XII., Berlin, 1894.
- CNG — Classical Numismatic Group Inc., Lancaster (PA, USA).
- Demo, Željko*, 1981 — Novac germanskih vladara druge pol. 5. do u drugu pol. 6. st. u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu [Münzen germanischer Herrscher von der zweiten Hälfte des 5. bis zur zweiten Hälfte des 6. Jahrhunderts aus der numismatischer Sammlung des Archäologischen Museums in Zagreb], Arheološki Vestnik, 32., Ljubljana, 1981., 454.-481. [njem. 469.-474.], Tab. 1-3.
- Demo, Željko*, 1994. Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia & Bosnia and Herzegovina, Situla, 32., Ljubljana, 1994.
- Demo, Željko*, 2017. O sirmijskoj kovnici iz vremena seobe naroda - ponovno i od početka / The Sirmium Mint in the Migration period - Once again from the beginning, Numizmatičke vijesti, 70., Zagreb, 2017., 80.-95. / engl. 96.-111.].
- Demo, Željko*, 2018. New information about an old problem (A contribution to knowledge about the distribution and circulation of coins of the so-called "Sirmium" group), u: Circulation of the antique coins in the Southeastern Europe, International Numismatic Symposium, Viminacium (Serbia), September 15th-16th 2017. - u tisku -
- Fehr, Hubert*, 2001. Hans Zeiss, Joachim Werner und die archäologischen Forschungen zur Merowingerzeit, u: Eine hervorragend nationale Wissenschaft - Deutsche Prähistoriker zwischen 1900 und 1995, H. Steuer (Hrsg.), Berlin-New York, 2001., 311.-415.
- Fischer, Josef F.*, 2002. Die Münzprägung der Ostgoten – Italische Silbermünzen des 6. Jahrhunderts nordwärts der Alpen. Eine Übersicht zur Prägung, Verbreitung und Funktion, u: Regio Archaeologica. Archäologie und Geschichte an Ober- und Hochrhein. Festschrift für Gerhard Fingerlin zum 65. Geburtstag, Christel Bucker, Michael Hoeper, Niklot Krohn, Jürgen Trumm (Hrsg.), Internationale Archäologie: Studia honoraria Bd. 18, Rahden/Westfalen, 2002., 301.-310.

⁴⁶ *Werner* 1933, 90-91.

- Friedrich, Matthias*, 2016. Archäologische Chronologie und historische Interpretation. Die Merowingerzeit in Süddeutschland, Reallexikon der Germanischen Altertumskunde - Ergänzungsbände 96, Berlin-Boston, 2016.
- Garscha, Friedrich*, 1970. Die Alamannen in Südbaden, Germanische Denkmäler Völkerwanderungszeit, Ser. A/XI, Berlin, 1970.
- Gennari, Alan*, 2017. The "Sirmium group": about the so-called Gepids siliquae. With a specific catalogue - 2nd edition [II "gruppo di Sirmium": sulle cosiddette silique dei Gepidi. Con annesso uno specifico catalogo - 2^a edizione], Parma, 2017.: <https://www.academia.edu/20402734> (posjećeno: 12.12.2017).
- G&M - Gorny & Mosch*, Giessener Münzhandlung GmbH, München.
- Goffart, Walter*, 1989. From Roman taxation to medieval seigneurie: three notes, u/in: Rome's Fall and After, London, 1989., 167.-211.
- Gračanin, Hrvoje*, 2016. Late Antique Dalmatia and Pannonia in Cassiodorus' *Variae*, Millennium. Jahrbuch zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr. 13, Berlin-Boston, 2016., 211.-273.
- Hahn, Wolfgang*, 1973. (= MIB I). *Moneta Imperii Byzantini* 1, Wien, 1973.
- Jacquier - Paul-Francois Jacquier*, Numismatique Antique, Kehl am Rhein.
- Kemmers, Fleus - Myrberg, Nanouschka*, 2011. Rethinking numismatics. The archaeology of coins, *Archaeological Dialogues* 18/1, Cambridge, 2011., 87.-108.
- Kraus, Franz F.*, 1928. Die Münzen Odoacars und des Ostgotenreiches in Italien, Halle, 2014.
- Künker - Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG*, Osnabrück.
- Martin, Max*, 1997. Die goldene Kette von Szilágysomlyó und das frühmerowingische Amulettgehänge der westgermanischen Frauentracht, u: Utta von Freeden und Alfried Wiczorek (Hgs.), *Perlen. Archäologie - Techniken - Analysen, Akten des Internationalen Perlensymposiums Mannheim* 11.-14. November 1994, *Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 1, Bonn, 1997., 349.-372.
- Metlich, Michael A.*, 2004. *The Coinage of Ostrogothic Italy*, London, 2004.
- Mirnik, Ivan - Šemrov, Andrej*, 1998. Byzantine Coins in the Zagreb Archaeological Museum Numismatic Collection - Anastasius I (A.D. 497-518) - Anastasius II (A.D. 713-715), *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, XXX.-XXXI. (1997.-1998.) Zagreb, 1998., 129.-258.
- NAC — Numismatica Ars Classica, Zürich.
- N·N — Numismatic Naumann GmbH, Wien.
- RomNum — Roma Numismatics Limited, London.
- Savoca — Savoca Numismatik GmbH & Co. KG, München
- Stefan, Friedrich*, 1925. Die Münzstätte Sirmium unter den Ostgoten und Gepiden, Halle (Saale), 1925., 1.-28., Taf. 298., 1.-10.
- Vasiliev, Alexander*, 1950. *Justin the First: An Introduction to the Epoch of Justinian the Great*, Cambridge, Massachusetts, 1950.
- Wolfram, Herwig*, 1980. *Geschichte der Goten*, München, 1980² (= *History of the Goths*, Berkeley - Los Angeles - London, 1988.).
- Walter, Susanne*, 2008. Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Mengen, *Materialhefte zur Archäologie in Baden-Württemberg*, 82., Stuttgart, 2008.
- Werner, Joachim*, 1933. Silbermünzen Teoderichs d. Gr. von Mengen (Oberbaden), *Badische Fundberichte*, 3./3., Karlsruhe, 1933., 89.-96. (= *Silbermünzen Theoderichs d. Gr. von*

Mengen (Oberbaden), Blätter für Münzfreunde, 68., Halle an d. Saale, 1933., 674.-679., 723.-725., Tf. 399.).

Werner, Joachim, 1935. Münzdatierte Austrasische Grabfunde, Germanische Denkmaler Völkerwanderungszeit, 3., Berlin-Leipzig, 1935.

Werner, Joachim, 1962. Fernhandel und Naturalwirtschaft im östlichen Merowingerreich nach archäologischen und numismatischen Zeugnissen, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 42. (1961.), Frankfurt am Main, 1962., 307.-346.